

Милош Бјеловитић*

ИСЕЉАВАЊЕ СРБА ИЗ НДХ У СРБИЈУ 1941. ГОДИНЕ

– На примјеру беловарског краја –
Поводом шездесете годишњице (1941 – 2001)

Ратна 1941. година је била једна од најтежих по српски народ у читавом 20. вијеку. У овом прилогу размотрићемо једну од трагичних посљедица те 1941. године по српски народ на његовој сјеверозападној периферији, у беловарском крају, у сјеверној Хрватској. По договору господара највећег дијела Европе - фашистичке Њемачке са квислиншким творевнама – усташко-фашистичком, НДХ и окупираном Србијом, предвиђено је исељавање неколико десетина хиљада српског становништва из НДХ у окупирану Србију. Све је урађено брзо и плански у љето 1941. године, кад су Хитлерове трупе напредовале кроз СССР и кад је изгледало да ће свјетски фашизам бити побједник у II свјетском рату. Иако непотпуно и недовољно широко и свеобухватно, успио сам још на вријеме прикупити дио материјала са прогнаницима из бјеловарске општине покушавајући да се тешко вријеме отме од заборав тако и толико карактеристичног за српски народ.

Српско становништво на простору беловарског краја датира од 15., а посебно од друге половине 16. вијека, кад Аустрија оснива на граничним просторима са наступајућом турском силом између Драве и Саве прву Словинску, Виндску или Вараждинску Војну крајину (1540-1881). Тад се српско, крајишко становништво пребацује, ускаче из Доње, турске Славоније у крајеве Горње Славоније од ријеке Илове на истоку до Каличког горја на западу, а преко дугачке Билогоре и Широке Мославине. Преласци су били гарантовани војничком обавезом за мушкарце од 16 до 60 године живота, за словоду на новом земљишту од кметства, слободу православне вјероисповјести и најприје уживањем земље, а касније власништвом над њом. Српско становништво, од власти називано Ускоци, Пребјези а најчешће у ознаци народа – Власи, чинило је у беловарском крају у Словинској Војној крајини већину од 17-19. в. Развојачењем Војне крајине (1871) почиње нагло цијепање кућних, крвних задруга, пораст броја српског становништва, а затим његова стагнација, а почетком 20. вијека и опадање броја српског становништва. Истовремено са опадањем броја српског становништва нагло јача усељавање хрватског становништва прво из пренасељеног Хрватског Загорја, затим из Подравине, Лике, Далмације, а послје II свјетског рата из Босне и Херцеговине.

* Др. редовни проф. универзитета (у пензији) Бања Лука, Вождовачка 26/III

У општини Бјеловар живјело је 1910. године 22% Срба као и у 1921. г. Тај број је опао смањењем наталитета и геноцидом у II свјетском рату на 17% српског становништва у 1948. години. У годинама пред распад СФРЈ српско становништво се цијепа унутар себе, тако да се у 1981. г. чак 14% становништва општине Бјеловар изјашњавају као Југословени (углавном Срби), а само 9% као Срби. У години врхунца кризе СФРЈ 1991. број српског становништва износи 9%, док је Југословена било 4%. Само су храбри људи те године могли у Хрватској да кажу да су Срби или Југословени!

Са расистичким намјерама да униште све што није хрватско или католичко, заштитарскоушастки злочинци су у бјеловарском котару извршили један од првих масовних злочина побивши 187 српских сељака у Гудовцу поред Бјеловара 28. априла 1941. године. Богатији људи и српска интелигенција су првих мјесеци окупације затварани и пребјигани у згради бјеловарске гимназије, а затим послани у логор „Даница“ крај Копривнице, одакле је већина упућена у губилиште у крашку јаму "Јадовно" крај Госпића.

У љето 1941. године у беловарском крају настаје организовано депортирање српског становништва у Недићеву Србију. Истовремено на њихова имања се насељавају колонисти из Херцеговине и Далмације као и мањи број интернираних Словенаца.

Сабирни логор Бјеловар постојао је од маја 1941. до августа 1942. године. „Према службеним документима НДХ, у Србију је преко логора у Бјеловару, у току коловоза и рујна 1941., депортирано 4.693 затвореника, од чега само из бјеловарског котара 1952 лица, док су остали с подручја Копривице, Ђурђевица, Чазме и других котара.“ (1,89). Ако се узме у обзир чињеница да је 1931. године у срезу Бјеловар живјело 14.840 Срба или 20% укупног становништва, то значи да је 1941. године у Србију депортовано преко 13% овог становништва или готово сваки седми српски становник (2,56).

Први су добровољно у Србију кренули ђаци и студенти Срби у мају и јуну 1941. године, који су на неки начин успјели добити њемачке пропуснице за пут у ратним околностима. Ево имена оних којих се сјећам:

1. Бјеловитић Милан, гимназијалац из В. Средица, предграђа Бјеловара. 2. Ченић Чедо, погинуо као партизан 1941. године у Србији, 3. Кнежевић Милан гимназијалац из Бјеловара, био у Крагујевцу. Вратио се и завршио студију у Загребу. Био и предсједник ГНОО-а Загреб. 4. Сировица Боривој, који се није вратио из Србије. 5. Војновић Гајо из В. Средица, гимназијалац, погинуо у Србији. 6. Вуцелић Здравко гимназијалац, вратио се из Београда. 7. Нанић Никола из В. Корешнова, гимназијалац, који се није вратио из Србије.

Усташка фашистичка власт тежила је прво да затре српску интелигенцију, а затим виђеније људе, прије свега трговце и јаче сеоске господаре. Тако су већ у прољеће 1941. године од беловарских Срба ухапшени и прво затворени у згради гимназије: 1. Бан Никола, катехета, 2. Бакиш Јован, професор математике. 3. Недић Стеван, професор историје, Србијанац. Сва тројица су почетком јула 1941. године послани возом у Госпић одакле су пјешке стигли до крашке бездани јаме Јадовно, у којој су мученички завршили своје животе. Са њима су такође страдали: 4. Ивановић и 5. Хераковић, богати беловарски трговци грађевинским материјалом и 6. Сировица Никола, солунски добровољац, лугар из В. Средица.

Из града Бјеловара исељене су ове српске обитељи љета 1941. године у Србију: 1. Бакић Сека и мајка, док су четворица њене браће погубљена као истакнути комунисти у Јадовну крај Госпића-Милан-Баја, Никола и Александар и Слободан. Преживио је једини брат Војо, кипар у Загребу. Он је аутор споменика револуцији у Ваљеву, Бјеловару и Каменском у Славонији. 2. Бан, супруга и кћерка Рада катехете Николе, преживјеле у Београду. 3. Бјеловитић Стево, богати земљорадник из В. Средица, на чијем је имању касније изграђена велика мљекара „Сирела“. Стево се са супругом вратио послје рата. 4. Кнежевић, супруга и кћерка стражара у Бјеловару убијеног у првим данима. 5. и 6. Супруга и дјеца трговаца Ивановића и Хераковића, који се нису вратили из Србије. 7. и 8. Двије обитељи старинских, крајишких, богатих Маргетића из В. Средица. 9. Настић, богата трговачка обитељ из Бјеловара. 10. Омчикус, богата трговачка и адвокатска обитељ, која се вратила у Бјеловар. 11. Живковић Тадија, гостионичар (Американац), који се вратио послје рата. 12. Обитељ Нанића из В. Коренова (у доба Војне крајине имали титулу војводе). 13. Славјевић обитељ из В. Средица, која се није вратила.

Већина исељеног српског становништва је била са села и то редовито богатији господари, на чија су имања одмах насељавани колонисти – Хрвати из Херцеговине, Далмације и Загорја.

Из старог српског села на западној Билогори, Горњих Средица у Србију су љета 1941. године биле депортоване ове обитељи:

1. Кашић Душан, парох средички, са женом и дјецом, родом из великог Грђевца. Били су смјештени у селу Кораћица крај Младеновца. Свештеник Душан Кашић је био и научни радник, ректор Богословије у Београду, писац бројних црквеноисторијских радова везаних за Славонију.

2. Брковић Јован са женом и дјецом – смјештен у Кораћици. Био је најбогатији газда не само у селу него и у околини са преко 50 јутара земљишног посједа.

3. Брковић Стево са женом смјештен у Кораћици. Имао је у Горњим Средицама имање од 30 јутара земље.

4. Дражић Симо, познати сеоски ковач. Смјештен са женом у Кораћици.

5. Кокир Никола, исељен са женом и кћери.

6. Кокир Пајо, исељен са женом и кћери.

7. Јурјевић Милош, исељен са женом и сином.

8. Новаковић Пајо, исељен са женом и мајком.

9. Обрановић Душан, исељен са оцем, женом и сином. Био је те године сеоски старјешина у Горњим Средицама.

10. Павловић Перо, исељен са женом и кћери.

11. Поповић Вељко, исељен са родитељима и двије сестре.

12. Раствовац Васо, исељен са оцем, женом и сином и смјештен код Младеновца.

Сви Срби из Горњих Средица су се вратили у своје село, изузев оних који су умрли за вријеме рата у Србији.

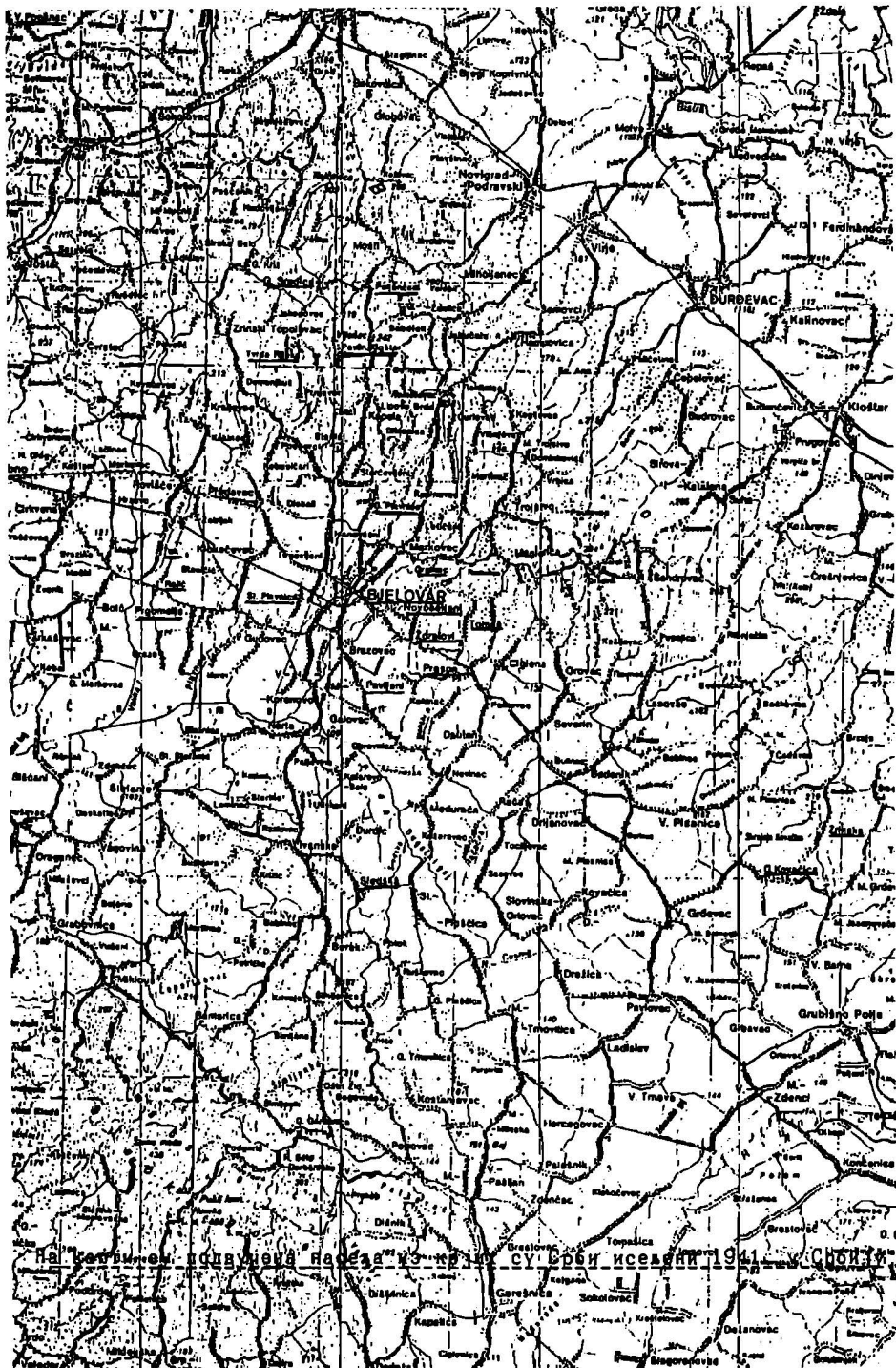
Из сусједног малог билогорског села Пољанчани на цести Бјеловар-Новиград Подравски исељене су двије обитељи:

1. Радетић Томо са женом и

2. Ивковић Ђурица.

Из сусједног села Тврда Ријека исељене су у Србију ове обитељи:

1. Манојловић

2. Радотовић са женом, тастом и пуницом
3. Сакуљ Душан са оцем и мајком
4. Сакуљ

Из старог билогорског села Павлин Клоштра исељена је у Србију српска обитељ Периз Петра са женом, сином и кћери. Они су смјештени у селу Кораћица код Младеновца. Сви су остали у Србији, али су одржавали редовне везе са родбином у Павлин Клоштру (3).

Из великог, низинског, српског села основаног од Срба Крајишника 1600. године пресељених из истоименог села на падинама Псуња, у Србију су 1941. године исељене ове обитељи:

1. Грабић Емил са оцем, мајком и сином. Смјештени су у селу Бошњак источно од Велике Плане. Син Бранко је погинуо као партизан 1941. г.

2. Славујац Никола

3. Тољевић Милева са двије кћери и зетом. Муж јој је убијен у Гудовцу 28.4.1941. године.

4. Радовановић Ђурко, солунски добровољац из Америке, исељен са женом, снајом и унуком. Први смјештај је био у школи села Бошњак, општина Жабари. У Ђурковићевој кући у Пргомелу насељени су колонисти Далматинци. Ђуркова обитељ се вратила у своју кућу после рата.

5. Из зела Тук исељена је старинска српска обитељ Даничић и смјештена у селу Бошњак.

Из села Рајић Гудовачки исељена је обитељ Пејић.

Из села Старе Плавнице поред Бјеловара исељен је у Србију најбогатији домаћин Рабатић Емил са рођаком му Марин Даницом. Емил је умро у Србији, а Даница се вратила. На имање Рабатића насељени су 1941. године колонисти Гризел из села Локвичић код Имотског (5,143).

Из села Стари Пављани, источно од Бјеловара исељена је обитељ Бунаревић Косте са супругом и двије кћери. Коста је као аустроугарски војник заробљен на руском фронту и као добровољац стигао преко Одесе на Солунски фронт. Обитељ је смјештена у селу Орљево, општина Александровац на Млави. Цијела обитељ се вратила после рата кући у Пављане.

Из села Ждралови, сја источног предграђа Бјеловара исељене су у Србију 1941. године ове српске обитељи:

1. Цвјетичанин Митар са три члана обитељи. Син студент права стигао је у Србију два мјесеца раније. Митар је убијен 1941. године.

2. Глумац Миле са женом, сином Стевом и двоје унучади

3. Марковић Ђуро са супругом

4. Ребић Миле са женом, сином и кћерком

5. Узелац Милан са оцем, женом и сином

6. Узелац Петар, самац

Сви Срби из села Ждралови су били смјештени у селу Орљево и после рата се вратили својим кућама.

Из младог српског села Новосељани, данас дијела града Бјеловара, ког су основали српски крајишници почетком 17. в. исељени су у Србију:

1. Узелац са женом и два сина. Смјештени су у Старом Селу код Велике Плане

2. Штрбац Божо са мајком, оцем и са два сина.

Из малог села Гргинац источно од Бјеловара у Србију је исељена обитељ: Цигановић Марија са двоје дјеце.

Из села Томаш источно од Бјеловара за које предање тврди да је у доба Марије Терезије пуно православаца преведено на католичку вјеру, исељене су у Србију ове обитељи:

1. Босанац Јово са женом и два сина. Смјештени су у селу Орљево
2. Братановић Дане са мајком, женом и двије кћери смјештен у село орљево, општина Александровац.

3. Видаковић Стево са женом и сином

4. Кнежевић Симо са женом и двије кћери.

Из села Преспа источно од Бјеловара исељене су ове обитељи:

1. Бирић, жена са дјететом и смјештена у селу Орљево.

2. Јовић...

Из села Зринска источно од Бјеловара на падинама Билогоре исељена је обитељ Војновић и смјештена у село Свињарево код Орљева. (6)

Из села Горње Плавнице, сјеверно од Бјеловара исељене су у Србију 1941. године ове обитељи:

1. и 2. обитељи Чормарковића, које су биле смјештене у близини Младеновца.

3. Томић Перо са 2 члана обитељи смјештен код Младеновца.

4. Валановић Ђуро са 3 члана обитељи, смјештен код Младеновца.

5. Валановић Јово са 3 члана обитељи, смјештен код Младеновца.

6. Валановић Лука са 4 члана обитељи, смјештен код Младеновца.

7. Здунајић Јанко са 3 члана обитељи, смјештен код Младеновца. (7).

Срби из села бјеловарског котара као и из града, који нису страдали у првом налету усташког дивљања, сада су морали на брзину да узму најнужније дозвољене ствари и крену на пут у Сабирни логор у Бјеловару. То је била велика петоспратна зграда паромлина у коју је на силу сабијено неколико стотина људи, жена и дјеце. Пошто је бо врући љетни мјесец август-колдовоз, жеђ је била први велики непријатељ затвореника, јер им се није дозвољавало да пију воду кад хоће. Глади није било, јер је свака домаћица понијела нешто за презапогајити на непредвиђеном путу. Сеоски кнезови звани од старина сеоске старјешине били су дужни да обавјесте сваку фамилију предвиђену за исељавање. За нас остаје тајна тко је одабирао исељенике за Србију, локалне или више власти или највјероватније у међусобном договору. Исељеници који су похапшени 15.8.1941. године, већ су 17.8. стигли у Србију преко Земуна. Послије пажљивог прегледа сваког исељеника, којом су приликом узимане драгоцености као што су новац, дукати и прстење, уз лицемјерно обећање да ће бити враћено, у усташкој пратњи силазили су у двориште паромлина гдје су на жељезничком колосијеку укрцавани у путничке вагоне. Кренули су у недељу ујутро у 7 сати. У В. Средицама и Старим Плавницама доста је народа изашло до жељезничке пруге да са сузама у очима испрати своје најмилије.

Вагони су били претрпани и већина народа је стајала поред својих малих завежљаја, док су усташе са пушкама стајале на вратима и у купејима. Истог дана поподне интернирци су стигли преко Земуна у станицу Топчидер. Ту их је сачекало доста народа и жена из организације Црвеног крста, које су подијелиле дјечи и осталима храну и воду. Једно лице је одржало и поздравни говор. Послије вечере интернирци су кренули даље возом и ујутро стигли у станицу Велика Плана, гдје су били искрцани. На станици су већ били сељаци са чезама и ту се вршила диоба људи. Ми из Пргомеља смо одређени за село

Бошњак у општини Жабаре, на другој страни ријеке Мораве. Нама су били прикључене три обитељи из села Ковачице и Томића и Нанића из села Сриједска (4).

На жељезничкој станици у Великој Плани одлучивало се у која ће села ићи интернирци. Они из Ждралова су одлучили да иду у село Орљава. Сјели су у воз за Пожаревац у ком су пресјели на уску пругу за Александровац и сишли у станици Рашенац, одакле су пјешке отишли у недалеко село Орљава. Ноћили су у школи гдје им је народ донио хљеба, погаче, меса, млијека и сира. У селу је било доста Влаха, који говоре поред српског и свој влашки језик. Сутрадан долазе сељани са којима да узимају избјеглице из Хрватске. Обично се избјегавају фамилије са старим људима и малом дјецом. Обитељ Бунаревић из Старих Пављана остала је посљедња, јер је домаћин Коста био стар са женом и двије дјевојчице. Србијанац Петровић Славко га пита: „Чико кога имаш?“ Коста одговара: „Од мене немаш велике користи“. Славко каже: „Биће код мене места и посла за све. Имам 60 јутара земље и могу вас све прехранити!“ Славко је узео још једну обитељ, тако да је примио укупно 7 избјеглица. Смјештени смо у нову још недовршену кућу. „Коста ће чувати краве кад буде могао и играти карте прије паше са домаћином. Кћерка Милева ће грабити воду за стоку, а сестра јој Јелена ићи ће у школу.“ (6)

Све избјеглице из Хрватске у Србији су добиле легитимације са којима су се могле кретати по Недићевој Србији. Српске избјеглице из Хрватске су биле братски дочекане у Србији како од власти тако још и више од народа. Као добри домаћини избјеглице су се примиле сеоских послова како у кућама као жене или на пољима као мушкарци. Тако су на неки начин враћали дуг својим домаћинима.

У октобру 1944. године кад су се брали кукурузи цестама долазе црвеноармејци на тенковима и камионима. Настаје огромно весеље код избјеглица и народа, а тата Коста је био преводилац Русима. (6).

Срби избјеглице из Хрватске се враћају у јуну 1945. године возом из Београда и Осијека. Дошли смо кући у Пављане и у њој нашли колонисте Хрвате, које су Мађари протјерали из Бачке. То су били добри људи, који су нам сачували 2 коња и 2 краве. Дуго су нам се јављали од своје куће. Неки од Срба из Бјеловара су сазнали за долазак воза са својим рођацима и пошли пред њих до Осијека. Настало је велико весеље при сусрету, али тута за онима, који су у рату страдали.

Највећи дио српских избјеглица из Бјеловара и околине се вратио 1945. године, али су дуго одржаване међусобне везе између избјеглица и домаћина у Србији. Годинама се ишло на славе, свадбе и сахране.

Неки од избјеглица у Србију 1941. године, као млади људи или дјеца дочекали су пропаст друге Југославије - СФРЈ 1991. и 1992. године, кад су други пут у животу морали да се селе у Србију. Тако је Даница Радовановић морала са кћерком Душанком и њеном фамилијом да 1992. године крене преко Мађарске. Душанка је размјенила кућу и имање са Хрватом из Сремских Карловаца. Слично је урадило и десетак српских обитељи из српских села у околини Бјеловара. То се радило под тешким државним терором хрватских власти, кад је на десетине српских кућа минирано и паљено са циљем етничког чишћења. (8.55).

Иако располажемо са подацима о исељеницима у Србију 1941. године за двадесетак села и дио оних из града Бјеловара, што све укупно представља око двије стотине лица или 10% укупног броја српских интернираца из бјеловарског котара, то се ипак могу извући неки закључци и спасти од заборава, заборава толико својственог српском народу. То су прије свега тешка страдања тога народа током крвавог 20 вијека.

Српски је народ доживљавао тешка страдања вијековима како у својој ужој домовини, тако још и више на периферним дијеловима као што су то Косово на југу, Босна и Херцеговина на западу, Хрватска на западу и сјеверу, затим у Мађарској и Румунији. Страдања на периферији српског етничког простора, на просторима некадашње Аустријске царевине и у Војним крајинама гдје су Срби вјековима били већински народ, али са више страна окружен другим народима, другим вјерама и као такав „крив“ за сва зла и невоље, која су доживљавали други народи око њега.

Њемачки фашизам је пружио идеалну прилику хрватском народу, који је дуго времена трован шовинистичким странкама и посебно потпомогнутим католичком црквом и осмишљеним националистичким програмом по ком је главни противник био српски народ у Хрватској, који је вјековима служио као штит у облику Војне крајине против турске силе, да тај народ треба истребити по усташкој паролу: „Једну трећину побити, другу трећину прекрстити, а трећу трећину асимилovati и претворити у Хрвате“. Дјеловањем политичких странака, њемачког и свог фашизма, потпомогнути савјетима из центра католичке цркве – Ватикана, то је масовно урађено у другом свјетском рату, чији су симболи логори: Јасеновац, Градишка, Јадовно, Даница, Пожега и други. То су попаљена српска села од Славоније до Далмације, на стотине срушених српских цркава и светиња. Но то се српском народу на периферији дешавало иако у мањој мјери вјековима.

У поседњим ратним догађањима у Хрватској од 1991-1945. године историја се поновила. Њемачка је прва признала нову хрватску државу рушећи другу Југославију. Хрватске снаге потпомогнуте од Американаца и западних савезника и ОУН су протјерале на стотине хиљада српског становништва из цијеле Хрватске, свдећи српски народ од конститутивног на ниво националне мањине. У бројчаном погледу остала је жива само трећина предратног српског становништва у Хрватској. Иако се сада враћа један дио овог народа, то је ипак само остатак некадашњег српског народа.

Тако се историјска судбина српског народа на његовој западној периферији у Хрватској, половином и крајем 20. в. стравично поиграла. То је поред осталог посљедица живота на периферији свога народа, смањеног наталитета, додира географског са народима друге вјере и обичаја. Српски народ у великим свјетским сукобима редовито је бивао на страни слабијих сила и опредјељивао се за правду и истину, због чега је често страдавао, али ипак опстајао. Надајмо се да ће тако бити и овога пута.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Блажевић Стјепан, Бјеловар, Бјеловар, 1985.
2. Др Јован Илић, СРБИ У ХРВАТСКОЈ – насељавање, број и територијални развој. Књига 3. Етнички простор Срба. Београд 1993.

3. На основу разговора са Богавац Владом из Горњих Средица. Разговор вођен у Бјеловару 13.8.1987.
4. На основу разговора са сестром Даницом Радовановић у Старим Плавницама 28.2.1985.
5. Милош Бјеловитић, СТАРЕ ПЛАВНИЦЕ – географска студија села поред Бјеловара. Бања Лука 1999.
6. На основу разговора са Милевом Куштрић, рођеном Бунаревић, уданој и у Старим Плавницама. Разговор вођен 11.8.1987.
7. На основу разговора са Милосавом Бјеловитић, рођеном Грозданић из Горњих Плавница. Разговор вођен 1981. године у Београду.
8. Милош Бјеловитић, РАТ КАО ПРИМАРАН ЧИНИЛАЦ У РАЗМЈЕШТАЈУ СТАНОВНИШТВА НА ПРИМЕРУ СРПСКОГ НАРОДА БЈЕЛОВАРСКЕ РЕГИЈЕ У ХРВАТСКОЈ. Гласник Српског географског друштва LXXIII, бр. 2, Београд 1993.